

Володимир РЯБЧЕНКО
**ПРО МОРАЛЬ, ЗАКОН,
СПРАВЕДЛИВІСТЬ...**

Людство сьогодні в багатьох ситуаціях демонструє свою неспроможність локалізувати і врегулювати прояви безмежної свободи, яка трансформується у свавілля не віроломно і відкрито, а завуальовано, коли не можна винного схопити за руки і знайти можливості притягнути його до відповідальності у правовому просторі. Саме такій завуальованій експансії чужої свободи сприяють знання людини, якими об'єктивується соціальна дійсність. Знання — це справді не лише сила, а й соціальна зброя, яка багато в чому випала з етичної системи регуляторів і залишається значною

мірою невловною для традиційного права, накладаючи на нього у цьому сенсі ознаки архаїчності, тобто невідповідності сучасним вимогам справедливого врегулювання суспільних відносин, які опосередковуються і завуальовуються знаннями.

Сьогодні громадяни України досить часто апелюють до моралі, права, справедливості, що є симптомом браку останніх у нашому суспільстві, яке за визнанням рядових громадян та за публічним визначенням істеблішменту вважається соціально хворим. Як це не прикро усвідомлювати, але наш суспільний організм вражений системною хворобою, основним осередком рецидиву якої є інститут влади, що має всі ознаки імунодефіциту, тобто нездатності до самостійного одужання без допомоги зовнішніх чинників. Для того, щоб лікування українського соціуму було адекватним і результативним, потрібно спиратись на відповідне діагностування, яке б різнобічно характеризувало системне захворювання суспільного організму. Власне висвітленню певних аспектів цієї проблеми у площинах моралі, права, справедливості присвячена дана публікація.

Оскільки ротатійні оновлення в українському інституті влади не забезпечують його оздоровлення, а, відповідно, й одужання нашого суспільства, спостерігаємо ознаки замкнутого міжротатійного кола кругової поруки владних суб'єктів. А в такому замкнутому колі, доки воно існуватиме, може бігати невловним і незнищуваним дуже багато суспільного зла у вигляді соціальних пороків, у тому числі й корупція серед представників влади, нещадна війна якій у нас проголошується повсякденно і повсякчасно. Справедливо вважається, що саме ця соціальна хвороба найбільше загрожує нашому державному устрою і, мов корозія, нищівно роз'їдає його носійні конструкції та вузли.

Як відомо, в суспільному середовищі замкнуті кола такого штибу не розірвеш доти, доки існуватимуть передумови для їхнього утворення. Тому, якщо є бажання ліквідувати якісь негативні соціальні явища, треба усунути причини, що їх породжують. І тут важливо не помилятися із діагнозом не лише соціальної хвороби, а й того, що її породжує та сприяє прогресуванню. Цей аспект проблеми вказує на наявний причинно-наслідковий зв'язок зі значущими у життєвих вимірах вигодами і преференціями, які громадянин, не маючи їх за межами влади, отримує автоматично, потрапляючи у її структури, та зниженням, повним чи частковим уникненням відповідальності за користування цими вигодами і пільгами у порівнянні з тим, як би це здійснювалось у своєму суспільстві на загальних підставах, без прикриття владою.

Влада, апіорі, розширює свободу людини в соціальному просторі і в першу чергу у тому, який закріплюється за нею ієрархічно. Відповідно, чим більшим простором свободи суб'єкт влади володіє у своєму соціумі, чим менше він підзвітний, підконтрольний і залежний від тих людей, які знаходяться у його підпорядкуванні, тим більші можливості з'являються у нього для свавілля щодо своїх підлеглих. Спираючись на ці постулати, можна зробити логічний висновок, що в незбалансованій відповідальністю системі влади, яка створює необмежені спокуси для зловживань нею її чинними суб'єктами, добродійність влади тримається на чеснотах і моралі особистості кожного зокрема її суб'єкта і залежить від непохитності його життєвих принципів у цьому сенсі, які дуже важко відстоювати і утримувати в умовах тотального цинізму й обвалу моралі, що породжує такий розбалансований механізм влади у соціумі чи окремому соціальному середовищі, чи то підприємство, заклад, організація, район, чи регіон, де розповсюджується його вплив.

На сучасному етапі цивілізаційного розвитку людства вирішальну роль у житті людини відіграють знання, з яких, мов із ниток, тчється її буття. Знання суттєво збільшують обсяг свободи людини, розширюють її можливості в експансії навколишнього світу, у тому числі соціального простору. Соціальна дійсність об'єктивується знаннями людини суб'єктивно і визначальну роль в сучасних умовах все більше відіграють юридичні та суспільно-політичні знання. Саме через правовий простір, який вибудовується не рядовими громадянами, а суб'єктами влади, які володіють у людському соціумі правом законодавчої ініціативи, можуть легітимізуватись шляхи, способи задоволення інтересів як загальнонародних, так і вузько корпоративних або зовсім приватних.

Сформована віками цивілізаційного розвитку людства сакральна повага до законів як засадничих підвалин цивілізованого, а не варварського, влаштування життя у соціумі має як світлий, так і темний бік, що, на жаль, підтвердила наша новітня історія. Як виявилось, у незбалансованій відповідальністю перед власним народом системі влади дуже зручно і вигідно замаскувати свої неблаговидні і недобродійні дії у камуфляж законів, спекулюючи при цьому на їх святості і верховенстві права. Це дозволяє суб'єктам влади чи тим, хто на них має вплив, легалізувати у правовому просторі задоволення будь-якої своєї забаганки, яка може йти врозріз із мораллю і соціальною справедливістю. І от вже за таких умов узаконеного

лицемірства в соціумі, належати до аморальної системи і дотримуватись норм моралі надзвичайно сутожно і навіть небезпечно для того, хто нею керується як особистою, своєю внутрішньою конституцією.

Проілюструємо сказане вище простеньким прикладом, що має допомогти з'ясувати роль законів, яких на сучасному етапі нашого суспільного розвитку чомусь усе більше бракує, аніж вистачає, у праведному влаштуванні життя в людських соціумах, особливо у нашому, українському, оскільки від стану суспільного порядку в ньому ми безпосередньо і найбільше залежні.

Спочатку уявімо просту українську жінку-селянку, статечного віку, яка за своє довге життя, починаючи з дитячих років від епохи царизму і до наших днів, побачила на свої очі й пережила особисто дуже багато, і порівняємо її із сучасним нашим політиком-парламентарієм, теж довгожителем, але в тому сенсі, що йому весь новітній період історії України випала честь бути причетним до розбудови правового простору нашої молоді незалежної держави.

Наша статечна бабуся-селянка у своєму житті могла побачити дуже багато, але мало ймовірно, що вона бачила і тримала хоча б один раз у своїх руках якусь із радянських конституцій чи то нашу українську без поправок. Про якісь інші закони непрямої дії годі й говорити, щоб вони колись її цікавили. Якщо навіть і доводилось їй щось із правових документів все ж таки тримати у своїх руках, то все одно нічого з їхнього змісту, коли б трапилась нагода її запитати, вона нам би не відтворила. А це свідчить про правовий нігілізм, тобто повну відсутність у нашої української бабусі правових знань. Але ж ми всі, і політики у тому числі, достеменно знаємо, що переважна більшість наших жіночок разом з чоловіками, які в середньому за статистикою раніше покидають життя, будучи у правовому відношенні абсолютно безграмотними, живуть у повній злагоді із законами, що формально має свідчити про їхню надзвичайно високу правову культуру і вихованість.

Логічно постає питання щодо причин такого феномену в суспільному житті людей, коли ми кричимо гвалт на кожному повороті й віражі нашого сучасного суспільного розвитку, що для його врегулювання катастрофічно не вистачає законів як потрібних, так і не зовсім бажаних, тобто тих бар'єрів у вигляді парканів, через які неможливо перелізти, але легко пробити не одну діру або зробити підзаконними актами хвіртки преференцій обмеженому колу громадян, щоб мати можливість для коротших шляхів і природних комунікацій одним незаконним, а другим узаконеним способом. Чим більше законів, тим більше таких парканів, яких людина у влаштуванні свого суспільного життя від роду людського не знала. Тим частіше їй з незвички у здійсненні своїх звичаєвих соціальних комунікацій доводиться на ці бар'єри натикатись, а потім шукати у них шпарини чи робити діри, щоб відновити природні шляхи сполучень. Чим більше дір у таких правових парканах, тим чисельнішою має бути армія контролерів і охоронців, які б чатували біля них і чинили відповідні санкції стосовно тих, хто прагне у них пролізти незаконним способом. Адже це класичні і загальновідомі традиційні хиби і викрутаси у розбудові формального правового простору, який має розбіжності й суперечить природному праву людського соціуму, коли порушуються принципи справедливості, а закони робляться під задоволення чийось корпоративних, а не загальнонародних інтересів.

Однак феномен слухняності нашої бабусі криється не у правовій площині, де поряд з позитивними і конче необхідними законами діють надумані й алогічні правові акти, про які вона і гадки не має, а в царині моралі, яка для нормальних людей в усі історичні часи й епохи була і залишається верховним регулятором поведінки, їхнього стилю життя, ставлення до інших людей. Не усвідомлюючи правових знань, яких не було, а завдяки основоположним природним принципам влаштування і гармонізації людського співжиття, тобто природного права, яке не суперечило моралі, а співпадало з нею, людина прожила в земних соціумах більшу частину свого історичного часу. Ще задовго до утвердження римського права людство влаштовувалось і регулювалось моральними нормами і природним правом, які протягом тривалого історичного періоду зародження і становлення перших людських цивілізацій вдосконалювались, напрацьовувались, акумулювались, підтримувались, канонізувались, запроваджувались у життя людей в основному ритуально-обрядовими, а пізніше релігійними інституціями людських соціумів. Про це теж усі добре знають, у тому числі і грамотні у правовому відношенні люди, до яких, безумовно, належать і наші творці законів.

Тепер звернемося до уявного політика-законотворця, який, апріорі, має досконало володіти правовою грамотою, принаймні, знати хоча б ті закони, проекти яких самостійно розробляв. Нашій уяві вдався один із небагатьох, але, як засвідчує наше не уявне, а реальне суспільне життя, на жаль, непоодиноких законодавців, які публічно на кожному розі і кроці проголошують верховенство законів, і в той же час постійно їх зневажають. А це свідчить про низький рівень правової культури і вихованості на фоні високого рівня особистої правової грамотності, що має сприйматись як обставина, яка обтяжує справу звинувачення такого законодавця у порушенні ним чинних законів. Але, звісно, мова зараз не про те, що має пом'якшити чи обтяжити відповідальність такого громадянина, який добре знає закони, як і той карний злочинець, що вивчив «на зубок» кримінальний кодекс і порушує його з повним знанням того, яка стаття покарання його може чекати у тому разі, коли спіймають на гарячому чи знайдуть потім.

У всі часи очевидне не потребувало формальних доказів і принцип «не вловлений — не злодій» діяв лише до того моменту, поки не починала на злодію «горіти шапка», тобто, коли ставало зрозуміло, що набуте суб'єктом, здобуте неправедним шляхом. А якщо знаходився чи був визнаним справжній господар такого нечесного набутку, у попередніх суспільствах не переймалися пошуком і легітимацією через формальний правовий простір доказів вчиненого злодійства із тим, більше не церемонились з тим чи є необхідні статті або параграфи законних і підзаконних актів, які б адекватно у процесуальному відношенні характеризували склад злочину і дії в ньому звинувачуваного, щоб були об'єктивними притягнення до відповідальності і визначення міри покарання у строгій відповідності принципів презумпції невинності.

Тоді злодію, на якому у його соціальному середовищі вже «запалала шапка», можна було сподіватись лише на пом'якшення фізичного покарання, але не морального осуду і тим паче на те, щоб за визначенням співгромадян горіння на його голові злодійської шапки трансформувалось у якийсь ореол

всенародної слави чи взагалі німб святості. Нехтування і знуцання над людською мораллю у попередніх соціумах не терпіли і мовчки не зносили те, що, за оцінкою у людських вимірах, очевидний суспільний негідник і злодій не міг вважатись таким лише тому, що це не визначається за чинними правовими критеріями, тобто процедурно ще не виписано у законах, які ще треба написати і колись у невизначеному майбутньому затвердити, щоб можна було такі дії підвести під склад злочину за умови, що вони відбудуться у подальшому за терміном введення в дію цього закону.

Як відомо, у сучасних правових суспільствах закон зворотної сили не має. Тому все те, що не забороняє закон, людина може робити безкарно, навіть якщо це у суспільних оцінках своїх співгромадян суперечить нормам моралі. Для аморальних громадян немає перешкод доти, доки не з'явиться закон, який підводитиме правову основу під те, щоб можна було такі дії інкримінувати як протиправні. Але ще й після цього, оскільки закон не діє так саморегулююче в суспільстві, як норма моралі, треба спіймати на гарячому чи знайти беззаперечні докази того, що конкретний суб'єкт своїми вчиненими діями переступив чинний закон у такому-то місці його виписаного тексту. А для цього в суспільстві, крім тих, хто творить закони, потрібні суб'єкти, які б санкціонували притягнення до відповідальності, затримували, розслідували, визначали адекватні покарання стосовно тих, хто порушує закони, та здійснювали інші важливі функції, пов'язані із забезпеченням дієвості правового простору держави.

У з'ясуванні глибинного смислу проблеми, якої ми лишень торкаємось у нашому дискурсі, доцільно звернути увагу на етимологію українських слів «злочин» і «злочинець» чи «злодій» та їхніх російськомовних відповідників у юриспруденції — «преступление» і «преступник», які мають інше мовне походження. При цьому треба зауважити, що семантично й етимологічно еквівалентними в російській мові слід вважати такі слова, як «злодеяние» та «злодей», але вони не використовуються в сучасному формально визнаному юридичному лексиконі і, швидше, сприймаються в ньому як мовні архаїзми, щось на зразок наших «лиходійства» та «лиходія», які не є ключовими поняттями в офіційній термінології української юриспруденції.

Тому через українську мову ми сприймаємо за смислом «злочин» однозначно, як антипод зробленого добра, тобто вчинене зло. Звідси і «злочинець» чи «злодій» має сприйматись та оцінюватись як суб'єкт, що вчинив чи заподіяв зло, а не добро. Таким чином, в українській мові через ці ключові визначення порушників законів, ми не можемо побачити тих розбіжностей, які насправді є між мораллю і формальним правом як регуляторами людських вчинків, поведінки, взаємовідносин у соціумі.

Більше того, якщо дане питання розглядати з позицій неригористичної формальної етики, то можна дійти висновку, що в українськомовному визначенні «злочин» і «злочинець» семантично передбачається верховенство права, у тому числі й над мораллю не шляхом її підміни, а своєю всеосяжністю як суспільного регулятора. Адже ми знаємо, що в реальному суспільному житті люди часто чинять зло і діють зле, але більшість таких вчинків і дій не підпадають під склад злочину не лише формально виписаного позитивного, а й природного, тобто неписаного, права, яке формується у конкретному соціумі.

Серед людей немає безгрішних, кожен із нас протягом життя, усвідомлено чи ні, чинить зло, яке не підлягає кримінальній відповідальності, але заслуговує на моральний осуд. Власне, цим і визнається, що в життєвих проявах людина буває лише добра, яке може претендувати на абсолютне визнання і схвалення, або тільки зла у своєму крайньому вираженні, що потребує лише правових санкцій.

Між цими межами, коли те, що вчинює людина у загально визнаних суспільних вимірах конкретного соціуму сприймається без заперечень як добро або без сумнівів як зло, що потребує правових санкцій, переважають дії та життєві прояви, які так категорично й однозначно не можуть оцінюватись соціальним оточенням. У суспільному житті людей часто трапляється, що один і той самий вчинок людини хтось із її оточення сприймає як добрий, а комусь він може здатись злим. Але можуть бути й такі, що вбачатимуть у такому вчинку як добре, так і зло. При цьому хтось може сприймати і вбачати більше добра, а комусь у ньому може здатись більше зла.

Ми добре розуміємо, що все це зло і зло як в інтенціях, так і в діях людей, що стають їхнім життєвим проявом у соціальному середовищі, покликане зводити нанівець мораль як внутрішній регулятив, коли людина адекватно оцінює можливі прояви зла у своїх діях і попереджує їх або як зовнішні суспільні санкції через несприйняття, осуд, заперечення таких дій, а можливо, навіть і соціальне відторгнення індивіда, що їх вчинив. І лише коли зло сягає своєї крайньої межі, тобто стає суспільно небезпечним, загрожує буттю людини, тоді воно підлягає правовим санкціям. Звідси випливає логічний висновок, що право повинне мати верховенство над мораллю. Це підтверджується і семантикою українських слів «злочин» та «злочинець», які юридично визначають заподіяне зло у його крайньому прояві, що нівелює добро.

Але насправді, в житті ми часто спостерігаємо, коли право не охоплює, а підміняє мораль у звуженому обсязі, що і породжує в сучасних суспільствах тотальне нехтування мораллю і зокрема, зневажливе ставлення до «золотого правила» як прадавнього і провідного морального імперативу людства, що вивів його з печер і провів через декілька тисячоліть цивілізаційного розвитку, доки не розпочалась бурхлива формалізація природного права, яка шляхом рецептурного розписування в законах поведінки і можливих дій людини, поступово, але все більше і більше заміщує якісні, оцінні показники вчинків людини кількісними, структурованими критеріями, які, апріорі, не можуть ніколи бути всеосяжними і передбачати заздалегідь, що може вчинити людина озброєна сучасними знаннями і тим паче тими знаннями, які ще мають з'явитись у майбутньому. Адже найвидатніші інтелектуали людства, серед яких Сократ, Платон, Аристотель ще до народження Ісуса Христа, а потім Августин Блаженний та Фома Аквінський, які, кожен по-своєму, осмислювали і робили свій внесок у розробку концепцій божественного, природного і позитивного права, а пізніше Кант і Гегель, котрі доклали свій розум до концептуального формування абстрактного права, не могли передбачити, що в епоху знань для того, щоб неймовірно збагатитись одним, а збідніти іншим, не треба проводити багаторічних війн і тривалих завойовницьких походів для загарбання півсвіту, а достатньо використати грамотно вибудовані «кидкові» схеми, за допомогою

яких в сучасних фінансових системах знеособлене знаковими вираженнями багатство дуже швидко в межах чинного правового простору перекочувало з одних рук в інші та набуло в них, як і в попередні близькі та далекі епохи, натурального вигляду й адекватної своїм розмірам могутності.

І коли в сучасних людських соціумах, де проголошено верховенство права, трапляються такі випадки, тоді й можна побачити не вдавану, а щиро запитально негативну реакцію ошуканих громадян стосовно сумірності моралі та чинного права. Мовляв, як так може бути, коли тебе в такий віроломний спосіб, за визначенням неписаних норм моралі, пограбували і навіть відомо хто, а тобі кажуть, розводячи руками, що треба заспокоїтись і змиритися з цим, оскільки все зроблено в межах чинного правового простору. Саме такими випадками висвітлюється очевидна вузькість, обмеженість чинного права щодо суспільної моралі. Таким чином, коли людський індивід за крайнім визначенням моралі є злочинцем, а у виписаному правовому просторі виправдовується тим, що він не переступив жодного діючого закону, а тому не підлягає притягненню до відповідальності, цим підтверджується, що сучасній юриспруденції, не лише українській, семантично відповідними є російськомовні визначення «преступление» та «преступник».

Доки немає закону, який би забороняв злочинні дії за моральною оцінкою, нічого переступати, тобто порушувати, а це означає апріорі, що не може бути і злочину та того, хто його вчинив, тобто злочинця. Грамотні фахові юристи подібний висновок можуть заперечити, апелюючи до судового прецеденту і можливостей у такий спосіб притягнути до відповідальності істинного злочинця за аналогією до вже діючих законів. Не занурюючись у полеміку, що неминуча в межах цієї гострої проблеми, якої ми торкаємось, погодимось з такою можливістю чинного права, але лишень частково. І не тому, що пошук аналогів у діючому законодавстві для притягнення до юридичної відповідальності залежить від суб'єктивної волі конкретного судді, його особистісної моральності, справедливості, мужності, спрямованості його ініціативи у бік надмірного покарання чи необґрунтованого виправдання, помилування та ін. Проблема коріниться значно глибше і пов'язана не лише з відсутністю законів, якими не охоплені ті чи інші суспільні відносини та не визначені можливі злочинні дії громадян у їхніх життєвих проявах, для санкціонування яких треба запобігати до судових прецедентів.

Дана проблема проглядається і в діючих законах. Реальне сучасне життя унаочнює її не лише для професійних юристів як носіїв правових знань, а й для широкого загалу громадян, яких у правовому відношенні можна вважати безграмотними чи малограмотними. Але це не заважає останнім власним розумом без юридичної освіти підніматись до бачення того, що чинний правовий простір навіть у сталих суспільствах, які еволюціонують, а не перебувають у перехідному трансформаційному стані радикальної модернізації, дозволяє багатьом громадянам уникати юридичних санкцій за неправомірні і навіть злочинні дії, якщо останні, опосередковані своїм суспільним проявом, не мають безпосереднього персоніфікованого взаємозв'язку між тим, хто спричинив злочин і тим, хто постраждав, коли склад

злочину неможливо підтвердити прямими та опосередкованими беззаперечними доказами і свідченнями.

У повсякденному житті ми стаємо свідками того, що в сучасному людському світі, не лише у нашому суспільстві, неухильно підлягає юридичним санкціям, притягненню до відповідальності той, хто вчинив незначну крадіжку, не сплатив податки навіть у незначних сумах, вчинив дрібне хуліганство. А на тлі цього люди, причетні до управління соціальними системами, приймають хибні або навмисне вигідні для когось у персональному чи корпоративному сенсі рішення, законодавці впроваджують у життя несправедливі закони, в результаті чого виникають гуманітарні катастрофи, страждають фізично, морально, матеріально мільйони людей, навіть не поодинокі, а інколи масово гинуть. І за все це чинно вибудований правовий простір не передбачає ані санкцій, ані адекватної відповідальності.

Загально визнано в людських соціумах, що право є мірою свободи людини до тих меж, доки та не починає здійснювати експансію, тобто утискати свободу іншої людини. І коли людина, потерпаючи від свавілля інших не знаходить і не бачить, як цьому протидіяти у чинному правовому полі, вона змушена або терпіти і зносити знущання, або протистояти і відповідати на насилля в такий же спосіб. Традиційне, можна сказати, де в чому архаїчне, право, налаштоване на врегулювання і розведення по «кутках» та справедливе санкціонування винної сторони у безпосередньо контактних конфліктах і суспільних суперечках. Але не все так однозначно, коли сторона, яка здійснює експансію свободи інших людей, чинить свавілля щодо них, має віртуальний образ.

Людство сьогодні в багатьох ситуаціях демонструє свою неспроможність локалізувати і врегулювати прояви безмежної свободи, яка трансформується у свавілля не віроломно і відкрито, а завуальовано, коли не можна винного схопити за руки і знайти можливість притягнути його до відповідальності у правовому просторі. Саме такій завуальованій експансії чужої свободи сприяють знання людини. Знання — це дійсно не лише сила, а й соціальна зброя, яка багато в чому випала з етичної системи регуляторів і залишається значною мірою невловною для традиційного права, накладаючи на нього у цьому сенсі ознаки архаїчності, тобто невідповідності сучасним вимогам врегулювання суспільних відносин, які опосередковуються і завуальовуються знаннями.

Усвідомлюючи цей факт, з іншим розумінням сприймаєш той парадокс, що із розбудовою правового простору людства масштаби життєвих проявів свавілля сучасної цивілізованої людини не зменшуються, а зростають, що нею ретельно маскується у прямих діях, але деуальовується через масштаби їхніх негативних наслідків, зокрема, злиденне життя більшості громадян нашої планети. Тому і не можна вважати безпричинними та дивними свавільні акції протесту знедолених людей, жертвами яких дуже часто в сучасних умовах стають випадкові невинні інші люди. Як спотворений по-сучасному, багато в чому завдяки знанням, лицемірством безликий людський світ утискує людину, так та без адреси і бореться за відстоювання своїх невідчуваних громадянських прав, не маючи сподівань відновити справедливість законним способом.

